BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON "MILLIY TIKLANISH" DEMOKRATIK PARTIYASI

"БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ (ЭНГ ҚАДИМГИ ЗАМОНЛАРДАН ҲОЗИРГАЧА)"

Республика илмий-назарий анжумани материаллари

2016 йил 9-10 декабрь

шарқий тармоғидаги давлатлар ва халқларнинг хўжалик – иқтисоди ижтимоий – сиёсий, маъмурий – бошқарув, маданий ҳаётида муҳим ўрин тутганлар, десак ҳақиқатдан узоқ бўлмайди.

БУХОРОНИНГ ЎЗИГА ХОС МИНОРАЛАРИ

Абдуллаев Й. -БухДУ, ма[illegible]

Ҳар бир ҳудуд ва шаҳарнинг қадимийлигини кўрсат[illegible] турадиган ўзига хос меъморий ечимга эга бўлган тарихий обидал[illegible] мавжуд. Жумладан, Бухорода ҳам жуда кўп тарихий иншоот[illegible] бўлиб, булар орасида миноралар алоҳида ўринга эга. Минораи Кал[illegible] Чорминор, Вобкент минораси шулар жумласидандир. Минораи Ка[illegible] (Катта Минора) меъморчилик намунаси Қорахонийлар давлати[illegible] Мовароуннаҳрдаги амири Арслон Буғрохон томонидан бун[illegible] этилган.

Минораи Калоннинг бунёд этилиши ўрта асрлар[illegible] ривожланган даврига (XII аср), аниқроғи, 1127 йилга тўғри келади.

Меъморий обиданинг қурилишида тош, махсус к[illegible] қотишмасидан, чорсу пишиқ ғиштидан, лой, тахта ва бошқа бир кат[illegible] ашёлардан фойдаланилган. Унинг дизайни ҳақида гапиради[illegible] бўлсак, баландлиги 50 метр, айланма эни 9 метр. Миноранинг са[illegible] шаклидаги юқори қисми ғишт ўймакорлиги билан безатилиб, кар[illegible] холига келтирилган. Ўқсимон тиргак ўртасида Арслонхоннинг но[illegible] ҳамда бинокор устанинг исми (уста Бақо) битилган. Минора ичи[illegible] ғиштин айланма зинапоя бўлиб, мезанага олиб чиқади. Курси[illegible] қиррадор, танаси ғўласимон, тепаси гумбазли давра қафас ва кў[illegible] билан боғланган. Минора юқорига ингичкалашиб боради ва муқар[illegible] билан тугайди. Қафасасидаги 16 равоқли дарчалар орқали атроф[illegible] кузатиш мумкин. Тепага минора ичидаги 104 айланма зинапоя орқ[illegible] чиқилади. Масжиди Калон томонидан минорага ўтиладиган кўпри[illegible] бўлган. Минораи Калоннинг ўзаги ҳам, безаги ҳам чорсу пиш[illegible] ғишти (27x27x4x5 см) ганчхок лойида терилган. Безак ғишти ўр[illegible] қараб турли шаклда, сирти силлиқ пардозланган. Устма-ус[illegible] жойлашган турли хил ҳандасий шаклдаги бежирим безакли ҳалқа[illegible] ғиштин данданалар билан ҳошияланган. Безаклар орасида тари[illegible] диний мазмундаги куфий ёзувлар учрайди. Муқарнас остидаги мов[illegible] ранг сиркор ҳалқаларнинг ҳар бири турли хил ҳандасий шак[illegible] безатилган (кейинчалик тўкилиб кетган).

Меъморий обиданинг услуби ҳақида гапирадиган бўлсак, иншоот пишиқ ғиштдан Шарқ анъаналарининг нақшдор шакл[illegible]

услубида ишланган. Меъморий иншоотнинг ўзига хос томони шундаки, у Бухоро шаҳрида қад кўтарган бошқа иншоотлардан ўзининг меъморий ечими билан ажралиб турган. Бундан ташқари, меъморий иншоот баландлиги жиҳатидан ҳам бошқа меъморий иншоотлардан ажралиб турган.

Минора ўз даврида муаззин учун азон айтиш жойи вазифасини ўтаган бўлса, ҳарбий мақсадларда эса кузатув объекти ҳам бўлганлиги тарихий манбаларда сақланиб қолган.

Миноранинг бугунги кунгача бўлган ҳолатлари ҳақида гапирадиган бўлсак, танаси ва муқарнаслари таъмир этилган (1924). Ер остидаги асоси (курсиси) уста Очил Бобомуродов томонидан очиб таъмирланган (1960). Бухоро шаҳрининг 2500 йиллиги муносабати билан Минораи Калонда ҳам таъмирлаш ишлари олиб борилди (1997). Бундан ташқари, меъморий иншоот атрофлари обод этилиб, кўкаламзорлаштирилган.

Бухоро вилоятининг Вобкент туманида жойлашган Вобкент минораси Қорахонийларнинг Бухородаги ноиби Садр Бурҳониддин Абдулазиз II томонидан бунёд этилган. Садр Бурҳониддин Абдулазиз II Қорахонийлар давридаги амалдорлардан бири. Туғилган йили маълум эмас. 1199-йил Ғиждувонда вафот этган. XII асрда қорахоний ҳукмдорлари ҳам ислом динини қабул қилган бўлиб, диний ер-мулкларга ҳам эътибор Сомонийлар давридаги даражага кўтарилган. Бурҳониддин Абдулазиз XII асрнинг сўнгги чорагида Бухорода садр-вақф ерларининг бошқарувчиси лавозимига тайинланган. У Абдухолиқ Ғиждувонийнинг муридларидан бири бўлган ва Вобкент минораси ҳам Ғиждувоний ташаббуси ва маблағи эвазига қурилган. Рус тадқиқотчиси И.И.Ульяновнинг маълумотларига қараганда, Садр Абдулазиз II Абдухолиқ Ғиждувонийнинг таклифи билан бу ерда дастлаб, 1190-йилларнинг бошида масжид қурдирилган. Археологик тадқиқотлар натижасида масжиднинг катталиги 22/18 метрни ташкил қилганлиги аниқланди. 1196 йилда масжиднинг чап ёнида муаззин азон айтиши учун минора қурилиши бошланади ва 11 ойда унинг қурилиши якунланади. XVI асрда, Шайбонийлар ҳукмронлиги даврида масжиднинг ўнг томонида мадраса қурилади. XX асрнинг бошларида эса энг дастлабки иншоот ҳисобланган масжид бузилиб кетган. Минора ривожланган ўрта асрлар даврида, 1196-1197 йиллар оралиғида бунёд этилган.

Унинг қурилишида ҳар хил ўлчамдаги пишган ғишт, тош, махсус "кир" қоришмаси ва шу каби маҳсулотлардан фойдаланилган. Иншоот ўн икки қиррали супа асосга ўрнатилган ғўла (қуйи

қисмининг диаметри 6.19 м., юқори қисминики – 2,81 м.) шакли рангдор, пишиқ ғиштлардан қурилган. Бир пайтлар ёнида машҳур бўлган масжид томонидан кириб, юқорига айланма зинапоя орқали чиқилган. Бўртма нақшли 10 белбоғ билан қисмларга ажратилган, ҳар бир қисми бир-бирига ўхшамайдиган қилиб ғишт териб нақшланган. Қуйисидаги нақшлар орасида қурилган йили ва қурдирган шахс (Садр Бурҳониддин Абдулазиз II) нинг номи куфий услубида ёзилган. Миноранинг учи кенгайтирилиб, қафаса ишланган (диаметри 3,66 м) ғишт териб ишланган 10 равоқ орасида 10 дарча ҳосил қилинган, дарчаларнинг қуйиси ғишт панжара билан тўсилган. Миноранинг ташқи кўриниши кўп жиҳатдан Минораи Калонга ўхшайди. Лекин муқарнаслари анча содда. Минора супаси тупроқ остида қолган. Қурилган пайтида унинг баландлиги 2,3 м. бўлганини археологик тадқиқотлар кўрсатади. Миноранинг умумий баландлиги эса 40,3 метр. Минора Шарқ меъморчилик анъаналарини ўзида мужассамлаштирган, минора услубида бунёд этилган.

Меъморий обидага халқаро ташкилотлар томонидан берилаётган эътиборга тўхталадиган бўлсак, ЮНЕСКО ташкилотининг Бутун Жаҳон ёдгорликлари рўйхатига киритилган 1993-йилда Бухоро шаҳрининг тарихий маркази (1-сессия, Колумбия) "Бутунжаҳон маданий мерослари рўйхати"га киритилган. 2000-йил 30-августда "Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги қонун қабул қилинди. 2008-йил 1 сентябрда "Музейлар тўғрисида"ги қонун қабул қилинди. Давлатимиз томонидан қабул қилинган ушбу қонунлар меъморий иншоот муҳофазасининг ҳуқуқий кафолатидир.

БУХОРО – МЎҒУЛЛАР ИСТИЛОСИ ДАВРИДА (АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР)

Латипов Ж. – тарих фани ўқитувчиси

Чингизхоннинг Хоразмшоҳлар давлати марказий қисми ҳамда унинг иқтисодий қудрати ўзаги бўлмиш Зарафшон воҳасини истило қилиши айнан Бухоро шаҳридан бошланган эди. Бухоро эгаллаиниб, вайронага айлангач, уни тиклаш ишларига Маҳмуд Ялавоч масъул қилиб тайинланганлиги, Бухорога мўғуллар, жумладан, Чингизхоннинг алоҳида эътибор қаратганлигидан гувоҳлик беради[1].

[1] Самарқанд тарихи. 1 – том. Қадимги даврлардан то Улуғ Октябрь социалистик революциясигача. Масъул муҳаррир И. М. Мўминов. Таҳрир ҳайъати В. А. Абдуллаев ва бошқ. – Т.: Фан, 1971. – Б. 159.

Самарқанд шаҳрининг эгалланиши билан мўғуллар Мовароуннаҳрнинг бу икки азим шаҳрини алоҳида вилоятга бирлаштириб, уни Бухоро вилояти деб номлаганлар. Тарихчи Жувайнийнинг ёзишича, вилоят босқоқи этиб Тавша (ёки Туша) тайинланган[1]. Бизнинг фикримизча, Тавша номи мўғулча "тайши" (хитойча "тай цзы" – катта ўғил, шаҳзода маъносини беради) атамасининг форсча транслитерациясидир. Тарихий адабиётлар таҳлили Бухоро босқоқи келиб чиқиши хитанлардан бўлган Елюй Ахай эканлигини кўрсатади[2].

Адабиётларда учрайдиган маълумотларни қиёсий ўрганиш Елюй Ахай ва унинг укаси Елюй Тухуанинг кераит хони Ўнгхон ҳузурига юборилган Цзинь империяси элчилари эканлиги, кейинроқ уларнинг Чингизхон томонига ўтганлигини кўрсатади[3]. Улар тез орада мўғул давлатида эътиборли шахсларга айланганликларига ишора қилувчи далилларни турли тарихий адабиётларда учратиш мумкин. Жумладан, Е. И. Кычановнинг келтириб ўтишига қараганда, Елюй Ахай 1205 – йилда Тангут давлати (Си - Ся) нинг шимолий ҳудудларига қилинган ҳарбий юришларда иштирок этган бўлса[4], унинг укаси Елюй Тухуа Хитойни истило қилиш учун қолдирилган Муқали қўл остидаги ҳарбий қўмондонлардан бири эди[5].

Тарихий адабиётларнинг гувоҳлик беришича, Самарқандда Елюй Ахай Чингизхон ва Чан Чунь суҳбатида таржимонлик қилган. Хизматлари эвазига у ва ўғли Елюй Мяньсыгэ "тайши" унвонига сазовор бўлиб, Мовароуннаҳр бошқарувига тайинланган[6]. Тарихчи олим В. В. Бартольднинг таъкидлашича, у дастлаб Муҳаммад Хоразмшоҳнинг Самарқанддаги қурилиши тугалланмаган саройига

[1] Juvaini 'Ala-ad-din 'Ata-Malik. The History of the World – Conqueror. Translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini by John Andrew Boyle, Ph. D. Vol. 1 – Cambridge and Massachusets: Harvard University Press, 1958. – P. 107.

[2] Buell P. D. Historical Dictionary of the Mongol World Empire. – Lanham, Maryyland and Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2003. – P. 35.

[3] Кычанов Е. И. Жизнь Темучжина, думавшего покорить мир: Чингис – хан. Личность и эпоха. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательская фирма "Восточная литература" РАН; Школа – Пресс, 1995. — С. 235.

[4] Кычанов Е. И. История тангутского государства. – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – С. 686.

[5] Buell P. D. Historical Dictionary of the Mongol World Empire. – Lanham, Maryyland and Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2003. – P. 35; 236.

[6] Biran M. The empire of the Qara Khitai in Eurasian history. Between China and the Islamic World. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – P. 123., Biran M. Kitan Migrations in Eurasia (10th – 14th Centuries) // Journal of Central Eurasian Studies, Volume 3 (October 2012). – P. 98 – 99; 107, comm. 57.

To'rayeva G.	Buxoro shahri aholisi ijtimoiy turmushining o'rganilishi (O.A.Suxareva tadqiqotlari asosida)	66
Каримова М.	Афғон маърифатпарвари Маҳмудбек Тарзи ва Бухоро	69
Кудратов Ш.	Рус матбуотида Бухорода қоракўлчиликнинг аҳволи хусусидаги маълумотлар («Туркестанские ведемости» газетаси мисолида)	72
Маҳмудов А.	Усмон Хўжа Пўлатхўжаевнинг маънавий мероси	74
Jumaeva N.	Buxoro vohasi toponimikasi haqida ba'zi mulohazalar	76
Назаров А.	Бухорода психологик хизмат кўрсатиш билан боғлиқ тадкикотлар	79
Равшанов Ш.	XIX асрда Бухоро ва Россия ўртасидаги ўзаро савдо ва дипломатик муносабатларнинг ўрганилишига оид манбалар	82
Ражабов О.	Бухоро амирлигининг ташқи сиёсатига оид айрим қайдлар (XVIII-XIX асрлар)	5
Болтаев Б.	Бухара и Россия в конце XIX – начале XX веков (на основе архивных материалов)	87
Темиров Ф.	Бухоро Бухорийлари - Садриддин Айний тадқиқотида	91
Худойқулов Т.	Алихонтўра Соғунийнинг "Туркистон қайғуси" китобида Бухорога оид қайдлар	95
Ҳайитов Ж.	Бухоро – хорижлик сайёҳ ва элчилар талқинида	97
Elova D.	Professor F.H.Qosimov ilmiy tadqiqotlarida Buxoro mavzusi	100
Жабборов Н	"Мажмуъа-йи Шарифжон махдум (Садри Зиё)" даги Яссавия тариқатига тегишли маълумотлар	102
Курбонов Ў.	Исмоилбек Ғаспирали ва Абдулаҳадхон	104
Majidov J.	Hofiz Tanish Buxoriyning "Sharafnomayi shohiy" asari-muhim manba	106
Эргашев Ж.	Бухоро ва Афғонистон: дипломатик алоқаларнинг тарихий тажрибаси (XX аср бошлари)	108

3-ШЎЪБА. ЎРТА АСРЛАРДА БУХОРОНИНГ ШАРҚ ВА ҒАРБ ЦИВИЛИЗАЦИЯСИГА ТАЪСИРИ

Ҳайитов Ш	"Бухорхудот", "Бухорий" ва "Бухария" атамалари хусусида	111
Иноятов С.	"Тарихи Рашидий"- Бухоро тарихини ўрганиш учун муҳим манбадир	115
Йўлдошев С.	Миллий курашимиз тарихидан	122
Орзиев М.	Бухороликларнинг Хитойдаги фаолияти (илк ўрта асрлар)	125
Абдуллаев Й.	Бухоронинг ўзига хос миноралари	128
Латипов Ж.	Бухоро – мўғуллар истилоси даврида (айрим мулоҳазалар)	130
Ниёзов Н.	Бухоро яҳудийларида тўй маросимлари: тарихийлик ва замонавийлик	133
To'rayev A.	Buxoro vohasi dehqonlarining bug'doy hosilini yig'ishtirish bilan bog`liq udum va marosimlar (XIX asr oxiri- XX asr boshlari)	136
Исроилов С	Бухоро-Эрон элчилик муносабатларига доир	138
Деҳқонов Б.	Насруллахон даврида Бухоро амирлиги	144
Жўраева Л.	Бухоролик буюк аллома ибн Синонинг руҳиятга оид ғоялари	148
Каримова З.	Абу Али ибн Синонинг кимё илмига қўшган ҳиссаси	150
Тўйчиева М.	Бухоро амирлигида хотин-қизлар таълими	153
Ризаев Б.	XX аср бошларида Бухоро – Афғонистон муносабатлари хусусида	155
Ҳаётова Н.	Бухоро воҳасида аҳолини анъанавий даволаш усуллари ва халқ табобати	157

4-ШЎЪБА. БУХОРОНИНГ ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ДАВЛАТЧИЛИГИ ТАРИХИДАГИ ЎРНИ ВА МАВҚЕИ

Ражабов.Қ	Бухоро қўшбегилари: Остонақулбекбий қўшбеги ва Мирзо Насруллобий қўшбеги	161
Саидов И.	Самарқанд-Бухоронинг калити бўлганми?	165
Салмонов А.	БХСР ҳукуматининг вақфислоҳоти	167
Раупов С.С.	Аҳмад Дониш давлат бошлиғининг масъулияти ҳақида	170
Раҳмонов К.	БХСР ҳукуматининг молиявий ислоҳотлари тарихидан (1920-1924 йиллар)	173
Зиёдов Ш.	XVIII-XIX асрларда Бухорода ёзилган фиқҳий асарлар таҳлили	177
Нормуродова Г.	XIX аср охири - XX аср бошларида Бухоро амирлигида кечган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий тизимга кўрсатган таъсири	180
Акбаров Р.	Бухоро амирлиги ҳудудида янгича сиёсий қарашларнинг шаклланиши	184